

**Правові та практичні
аспекти здачі в полон
в міжнародному
гуманітарному праві**



Гражвідас Язутіс (Grazvydas Jasutis),
Ребекка Мікова (Rebecca Mikova) та
Крістіна Чернеюте (Kristina Cernejute)

Про DCAF

DCAF – Женевський центр з управління сектором безпеки спеціалізується на заходах з підвищенні безпеки держав та їх народів у контексті демократичного врядування, верховенства права, поваги до прав людини та гендерної рівності. З моменту свого заснування в 2000 році DCAF сприяє зміцненню миру та розвитку шляхом надання допомоги державам-партнерам та міжнародним суб'єктам, які підтримують ці держави, у вдосконаленні управління сектором безпеки шляхом проведення інклюзивних реформ за широкої участі громадськості. Центр створює інноваційні інформаційні продукти, просуває норми та передовий досвід, надає юридичні та політичні консультації і підтримує розбудову потенціалу як державних, так і недержавних суб'єктів сектору безпеки.

Видавець

DCAF - Женевський центр з управління сектором безпеки

Maison de la Paix

Chemin Eugène-Rigot 2E

CH-1202 Geneva, Switzerland

 +41 22 730 94 00

 info@dcaf.ch

 www.dcaf.ch

 @DCAF_Geneva

Автори

д-р Гражвідас Ясютіс (Grazvydas Jasutis) і
Ребекка Мікова (Rebecca Mikova)

Редактор тексту

Aravis Global Advisors

Дизайн і верстка

Ziad Rizkallah

ISBN

978-92-9222-704-3

Подяки

DCAF висловлює подяку Міністерству закордонних справ, у справах співдружності та розвитку Сполученого Королівства за щедру підтримку в підготовці та виданні цієї роботи.

Автори вдячні за цінні коментарі, надані проф. Вільямом Шабасом (William Schabas), проф. Рейчел Е. ВанЛендінгем (Rachel E. VanLandingham), підполковником ВПС США (у відставці), підполковником (у відставці) Міком Вагонером (Mick Wagoner) і Джоді Прескоттом (Jody Prescott), полковником ЗС США (у відставці).

Примітки

Думки, висловлені в цій роботі, належать авторам і не відображають думок або поглядів Міністерства закордонних справ, у справах співдружності та розвитку Сполученого Королівства.

URL-адреси, наведені в цьому документі, були дійсними на момент публікації. Ані DCAF, ані автори не несуть відповідальності за подальші зміни будь-яких URL-адрес, наведених у цій роботі.

DCAF 2023 рік.

Фото: Роман Костенко

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ ТА НАСЛІДКИ НЕДОТРИМАННЯ ПРАВИЛ ЗДАЧІ В ПОЛОН	6
2. АСПЕКТИ ЗДАЧІ В ПОЛОН	9
2.1 Спроба здачі в полон (намір)	10
2.2 Процес здачі в полон	14
2.3 Завершена задача в полон	18
3. ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ ПІД ЧАС ЗДАЧІ В ПОЛОН	21
4. ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗДАЧУ В ПОЛОН: СПРАВА УКРАЇНИ	22
ЗАКЛЮЧНІ ЗАУВАЖЕННЯ	25
ДОДАТОК	27

ВСТУП

Правило здачі в полон у міжнародному гуманітарному праві (МГП) є основоположним принципом, спрямованим на захист осіб у збройних конфліктах і сприяння дотриманню міжнародних прав людини. Це правило вимагає, щоб комбатанти здалися протилежній стороні і припинили бойові дії, не піддаючись при цьому жодному покаранню або жорстокому поводженню. Широке визнання правила також призвело до гуманнішого поводження з військовополоненими, включаючи їхнє право залишатися неушкодженими та отримувати медичну допомогу, предмети першої необхідності та гуманні житлово-побутові умови. Це допомогло запобігти непотрібним стражданням і смертям. Хоча це правило є широко прийнятим і застосовним в усьому світі, все ще існують випадки зловживань і жорстокого поводження з тими, хто здається в полон. Отже, існує потреба в кращому дотриманні та застосуванні правила здачі в полон для захисту прав та гідності осіб у збройних конфліктах.

Джерела МГП покладають на воюючі сторони зобов'язання прийняти здачу в полон і надалі надавати правовий захист від нападів тим, хто чітко заявив про свій намір здатися. Однак вони не надають вичерпних рекомендацій щодо сигналів, які демонструють намір здатися в полон. У них також не визначаються конкретні методи дій, яких повинні дотримуватися солдати, що здаються в полон, або, якщо на те пішло, поведінка, якої повинні дотримуватися солдати, що здаються, під час процесу здачі в полон.

Мета цієї роботи - заповнити дефіцит інформації про поведінку комбатанта в процесі здачі в полон або під час прийняття капітуляції та надати практичні поради, що стосуються ситуацій на полі бою. У цьому документі окреслено поточне *lex lata* (позитивне право). У ньому також аналізується та обговорюється міжнародна практика здачі в полон, що заснована на обґрунтованих аргументах та реальних військових прикладах, а також стандартах, яким вона повинна відповідати. Робота складається з чотирьох розділів: 1) чинна міжнародно-правова база та правові норми про здачу в полон під час збройного конфлікту згідно з МГП; 2) етапи здачі в полон (спроба здачі в полон, процес здачі в полон, завершена здача в полон); 3) обмеження щодо застосування

сили на певному етапі; 4) вплив технологій на здачу в полон у випадку війни в Україні. Заключні зауваження відображають основні висновки та міркування, визначені в цьому дослідженні. Додаток містить триетапний тест на ефективну здачу в полон.

1. ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ ТА НАСЛІДКИ НЕДОТРИМАННЯ ПРАВИЛ ЗДАЧІ В ПОЛОН

Обидва Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 року покладають на держави-учасниці обов'язок утримуватися від нападу на особу, яка висловила намір здатися в полон.¹ У контексті міжнародного збройного конфлікту у статті 40 Додаткового протоколу I пояснюється, що «забороняється віддавати наказ про те, щоб ніхто не залишився в живих». У статті 41(1) також пояснюється, що особа, «*hors de combat* (яка вибула зі строю) не може бути об'єктом нападу»; У статті 41(2) зазначено, що особа є *hors de combat*, якщо «вона чітко висловлює намір здатися в полон».

Римський статут, яким засновується Міжнародний кримінальний суд (Статут МКС), визначає вбивство або поранення комбатанта, який, склавши зброю або більше не маючи засобів оборони, беззастережно здався в полон, як воєнний злочин.²

У правилі 47 дослідження звичаєвого МГП, проведеного Міжнародним комітетом Червоного Хреста (МКЧХ), пояснюється, що правило здачі в полон є принципом звичаєвого міжнародного права, що застосовується як під час міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів.³ У ньому зазначено, що:

-
1. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. «Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I)». Організація Об'єднаних Націй. 8 червня 1977 року. Доступно за посиланням: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-additional-geneva-conventions-12-august-1949-and>
 2. «Римський статут Міжнародного кримінального суду». Організація Об'єднаних Націй. 17 липня 1998 року. Доступно за посиланням: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&clang=_en
 3. Henckaerts, Jean-Marie; Doswald-Beck, Louise. "Customary International Humanitarian Law – Volume 1: Rules". *International Committee of the Red Cross*. 2009. Доступно за посиланням: <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/customary-international-humanitarian-law-i-icrc-eng.pdf>

Нападати на осіб, які визнані *hors de combat*, заборонено. Особа *hors de combat* - це:

1. будь-яка особа, яка перебуває під владою протилежної сторони;
2. будь-яка особа, яка є беззахисною через втрату свідомості, корабельну аварію, рани або хвороби; або
3. будь-яка особа, яка чітко висловлює намір здатися в полон, за умови, що вона утримується від будь-яких ворожих дій і не намагається втекти.

Професор Бучан (Buchan) у своєму дослідженні дійшов висновку, що договори не повністю окреслюють значення правила здачі в полон. Військові статuti, визнає він, в переважній більшості визнають, що збройні сили не повинні робити осіб, які здалися в полон, об'єктами нападу. Але в них, як правило, не визначаються умови, які становлять юридично ефективну здачу в полон. Професор Бучан (Buchan) стверджує, що закріплення здачі в полон як норми МГП впливає з відсутності військової необхідності обирати мішенню безпосередньо осіб, які поставили себе за межі зони збройного конфлікту.⁴ Згідно з принципом військової необхідності, комбатанти можуть вдаватися лише до тих заходів, які є необхідними для забезпечення закінчення війни.⁵ Немає необхідності залучати тих, хто був усунутий від участі у бойових діях. Хоча військова необхідність була задумана як принцип стриманості, через її широке визначення практично будь-яка поведінка може бути виправдана на підставі того, що вона забезпечує військову перевагу. Як наслідок, принцип військової необхідності перетворився на принцип уседозволеності та не зміг забезпечити ефективного механізму припинення дикості та жорстокості, притаманних попереднім збройним конфліктам.⁶ Принцип гуманності (застосування збройної сили – незалежно від причини – обмежується загальним почуттям людської гідності) разом з принципом військової необхідності краще закладають підґрунтя для правила здачі в полон, ніж сама лише військова необхідність.

Джерела МКЧХ стверджують, що здача в полон є одностороннім актом. Окремі військовослужбовці збройних сил або члени формування, піднявши руки вгору, кинувши зброю, піднявши білий прапор або іншими відповідними діями, чітко висловлюють противнику свій намір припинити

4 Buchan, Russell. "The Rule of Surrender in International Humanitarian Law." *Israel Law Review*, Volume 51 Issue 1. 21 February 2018. a(pgs. 3–27). Доступно за посиланням: <https://www.cambridge.org/core/journals/israel-law-review/article/rule-of-surrender-in-international-humanitarian-law/714B1EAB954811EB2907A046EA069504#>

5 Там же.

6 Там же.

бойові дії.⁷

Найсерйознішим наслідком вчинення акту віроломства на полі бою є те, що він може призвести до засудження за воєнний злочин. Відповідно до Женевських конвенцій, особи, які вчинили акт віроломства, можуть бути притягнуті до відповідальності за воєнний злочин і засуджені до тривалого тюремного ув'язнення. Наприклад, у «справі заручників» («Список Вільгельма») обвинуваченим були пред'явлені звинувачення у воєнних злочинах і злочинах проти людяності під час Другої світової війни. Це стосувалося головним чином каральних вбивств на окупованій території та страт без суду та слідства італійських солдат після їхньої здачі в полон.⁸

Віроломство також може мати серйозні наслідки для репутації військового підрозділу. Військові підрозділи, яких помічено у вчиненні віроломства, часто сприймаються підрозділами противника з підозрою та недовірою. Це може стати каменем спотикання на шляху до здачі в полон та уникнення втрат.

Під час війни в Іраку 2003 року морські піхотинці США загинули щонайменше в двох окремих засідках, коли іракці, деякі в цивільному одязі, вдавали, що здаються в полон, лише для того, щоб відкрити вогонь, коли морські піхотинці наближалися. У відповідь американські солдати почали проявляти набагато більшу обережність і набагато частіше стріляли в іракських солдатів, які не поводитися належним чином під час взаємно небезпечного процесу здачі в полон.⁹

Врешті-решт, віроломство також може мати серйозні наслідки для морального духу військового підрозділу. Солдати, які усвідомлюють, що акти віроломства було вчинено з боку їхніх сил, можуть розчаруватися й втратити віру в своїх командирів. Це може привести до падіння бойового духу й зниження готовності воювати. Це може мати серйозні наслідки для здатності нації або групи воювати та перемагати у війні.

7 ICRC. "Surrender". ICRC – *How does Law Protect in War? (Online Casebook)*. 2023. Доступно за посиланням: https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/surrender

8 Кононов проти Латвії [GC], № 36376/04, ЄКПЛ 2010, §125, 17 травня 2010 року. Доступно за посиланням: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-98669%22%5D%7D>

9 Dillon, Dana. "Perfidy in Iraq: Their Tactics, Our Response." *The Heritage Foundation*. 26 March 2003. Доступно за посиланням: www.heritage.org/middle-east/commentary/perfidy-iraq-their-tactics-our-response

2. АСПЕКТИ ЗДАЧІ В ПОЛОН

Тактична реакція на полі бою на будь-яку конкретну загрозу безпеці, яку становить комбатант, що має намір здатися в полон, військовополонений або будь-який затриманий, є, перш за все, практичним, а не правовим питанням. Процес здачі в полон пов'язаний з певними ризиками й загрозами та ставить перед обома сторонами конфлікту непереборні виклики. Сторона, що здається, може імітувати здачу в полон, а втомлений, голодний, шокований солдат може інстинктивно відреагувати на солдата противника та не прийняти капітуляцію.

У лютому 2001 року Шрі-Ланка опинилася в розпалі кровопролитної громадянської війни з «Тиграми визволення Таміл-Еламу» (ТВТЕ). Армія Шрі-Ланки повідомляла про велику кількість убитих бойовиків ТВТЕ, але дуже мало полонених. Командувач армії Шрі-Ланки сказав, що ТВТЕ часто використовували здачу в полон як хитрість, змішуючи озброєних терористів і терористів-смертників серед тих, хто здавався в полон. В результаті, за його словами, мало хто з солдатів Шрі-Ланки був готовий ризикувати життям, беручи в полон бойовиків ТВТЕ. Замість того, щоб дати Тиграм можливість здатися, вони просто розстрілювали їх на місці.¹⁰

Хоча міжнародно визнані джерела МГП надають деякі рекомендації щодо акту здачі в полон, застосування сили та правового захисту тими, хто вирішив здатися, а також практичні аспекти цього процесу потребують подальшого роз'яснення. У Коментарі до Додаткового протоколу (I) зазначається, що:

[У] сухопутній війні здача в полон не пов'язана з дотриманням суворих формальностей. Як правило, солдат, який бажає показати, що він більше не здатний брати участь у бойових діях, або що він має намір припинити бій, складає зброю і піднімає руки. ... Якщо його застали зненацька, комбатант може підняти руки, щоб показати, що здається,

¹⁰ Там же.

навіть якщо він все ще може мати при собі зброю.¹¹

Якщо намір здатися в полон виражено абсолютно чітко, противник повинен негайно припинити вогонь. Забороняється відмовлятися від беззастережної здачі в полон.¹² Здача в полон має бути беззастережною, і за певних обставин вона надає статус *hors de combat* з обмеженим правовим захистом. Згідно з правилом 47, напад на осіб, які визнані *hors de combat*, забороняється. Особа *hors de combat* є серед інших у пункті (в), хто чітко висловлює намір здатися в полон, за умови, що вона утримується від будь-яких ворожих дій і не намагається втекти. Якщо особа вже здалася в полон, сила проти неї може бути застосована тільки для усунення будь-якої загрози: те, що за таких обставин було б обґрунтовано необхідно комбатантові. Якщо затримана особа становить безпосередню смертельну загрозу, дозволяється застосування сили на ураження як крайній захід - той, що є необхідним (керуючись принципом розумності) для нейтралізації цієї загрози. Тому, хоча основоположне правило міжнародного гуманітарного права полягає в тому, що особи, які є *hors de combat*, не повинні зазнавати нападів, і з ними слід поводитися гуманно, їхній статус може швидко змінитися, якщо вони не дотримуватимуться встановлених правил.

Для наочності акт здачі в полон поділяється на три етапи: спроба здачі в полон, процес здачі в полон і завершена здача в полон. Кожен етап вимагає різних дій, а застосування сили проти комбатантів, які мають намір здатися, має бути санкціонованим і залежить від обставин.

2.1 Спроба здачі в полон (намір)

Під час спроби здачі в полон сторона, що здається, зобов'язана чітко, ясно та недвозначно повідомити свої наміри підрозділу, що захоплює в полон. Не існує точного переліку ознак, які чітко демонструють намір військовослужбовця здатися в полон. У міжнародній правовій думці широко визнано, що для створення правових наслідків, таких як захист загальної статті 3, будь-який намір здачі в полон повинен бути виражений у чіткий і недвозначний спосіб. Це означає скласти зброю і підняти

11 МКЧХ – База даних міжнародного гуманітарного права. «Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 8 червня 1977 року». МКЧХ. 1987 рік. Доступно за посиланням: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-41/commentary/1987>

12 Там же

руки; або, принаймні, підняти руки¹³. Інші типи комбатантів сигналізують про здачу в полон в інші способи: командир танка, наприклад, може спрямувати основну гармату у бік від солдатів, що захоплюють у полон, і наказати екіпажу вийти з машини. Про пілота, який залишається у своєму літаку, не можна сказати, що він «склав зброю» або «більше не має засобів оборони». Таким чином, для такого пілота чітке вираження здачі в полон є складним завданням. Однак, якщо комбатант хоче здатися, він повинен зробити все можливе, щоб повідомити про свої наміри силам противника: наприклад, вийти на зв'язок по рації із заявою про намір здатися, кинути зброю, опустити шасі тощо. Але не існує загальноприйнятого стандарту того, як екіпаж повинен здаватися в полон. Звичайно, вони можуть вистрибнути з парашутами: згідно з МГП, льотчики, які вистрибують з парашутами, не можуть бути мішенню.

У 1971 році 93 000 пакистанських солдатів здалися індійській армії (склавши зброю), що стало найбільшою здачею у полон будь-яких військових у світі з часів Другої світової війни.¹⁴

Деякі країни погоджуються з тим, що білий прапор і голосові повідомлення можуть свідчити про намір здатися. У своїй роботі професор Бучан (Buchan) наводить приклад військового статуту Домініканської Республіки, в якому зазначено, що «солдат противника може дійти до такого стану, коли він вважатиме за краще здатися, ніж воювати. Він може подати вам сигнал білим прапором, вийшовши зі своєї позиції з піднятими руками або вигукнувши вимогу припинити вогонь¹⁵». Однак не всі держави вважають, що білий прапор свідчить про намір здатися. Насправді, низка держав прямо відкидають твердження про те, що розмахування білим прапором є ознакою здачі в полон. Білий прапор традиційно означає «Я хочу вступити з вами в комунікацію або переговори». Це не обов'язково означає «Я хочу здатися». Сторона, яка демонструє білий прапор, повинна припинити вогонь. Щойно це станеться, ваша сторона повинна наслідувати цей приклад. Після цього сили противника можуть здатися, кинувши зброю і піднявши руки вгору.

Під час битви за Гус-Грін деякі аргентинські солдати підняли білий прапор. Британський лейтенант і два солдати висунулися вперед, щоб прийняти те, що, на їхню думку, було проявом здачі в полон. Вони були вбиті вогнем противника в спірному інциденті.

13 Корбели (Korbely) проти Угорщини [GC], No 9174/02, ЄКПЛ 2008, 19 вересня 2008 року. Доступно за посиланням: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-88429%22%5D%7D>

14 Viewpoint Geography. "World's Biggest Surrender Ever!". YouTube. 22 липня 2020 року. Доступно за посиланням: <https://youtu.be/CT6WvyK7048>

15 Buchan, Russell. "The Rule of Surrender in International Humanitarian Law." *Israel Law Review*, Volume 51 Issue 1. 21 February 2018. (pgs. 3–27). Доступно за посиланням: <https://www.cambridge.org/core/journals/israel-law-review/article/rule-of-surrender-in-international-humanitarian-law/714B1EAB954811EB2907A046EA069504#>

Очевидно, одна група аргентинців намагалася здатися, а інша - ні. Поведінка аргентинців була б спірною, якщо британських солдатів вбили ті, хто підняв білий прапор. Але зовсім інша справа, якщо інші аргентинці відкрили вогонь, не знаючи про білий прапор. Цей інцидент підкреслює правило, що білий прапор вказує лише на бажання вести переговори, а комбатанти, які піднімають прапор, несуть відповідальність за те, щоб вийти на переговори.¹⁶

Значна кількість військових статутів, виданих державами, визначають складання зброї та підняття рук як прийнятні засоби вираження наміру здатися в полон. Вони визнають, що ці кроки отримують достатню підтримку серед держав, щоб становити юридично визнаний акт здачі в полон згідно з відповідними договорами та звичаєвим міжнародним гуманітарним правом.¹⁷ Роль чіткого та загальноприйнятого вираження здачі в полон може з часом набувати все більшої актуальності залежно від розвитку автономних систем летальної зброї.¹⁸

Незважаючи на це, солдати повинні чітко та однозначно заявити про свій намір здатися в полон і зробити це швидко. Бій з укріплених позицій не є проявом наміру здатися в полон, і солдати, які ведуть бій до останнього моменту, беруть на себе певні ризики. Противник може або не помітити їхньої здачі в полон, або не розпізнати їхні дії як спробу здатися у запалі і сум'ятті бою, або ж йому може бути важко (чи взагалі неможливо) зупинити напад, щоб прийняти капітуляцію солдата, який здався в останню хвилину.¹⁹ Військова доктрина Нової Зеландії визначає, що протиборчі сили не диктують час і місце своєї здачі в полон. Від комбатантів противника можуть вимагати дочекатися затишшя в бойових діях або доки прибуде більша кількість дружніх сил, перш ніж їхня капітуляція буде прийнята.²⁰ У військовому статуті США зазначено, що для того, щоб пропозиція про здачу в полон надала особі статус *hors de combat*, протилежна сторона

16 Там же

17 Там же

18 Trabucco, Lena; Heller, Kevin Jon. "Beyond the Ban: Comparing the Ability of 'Killer Robots' and Human Soldiers to Comply with IHL". 46 *Fletcher Forum of World Affairs* 15. 21 квітня 2022 року. Доступно за посиланням: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4089315

19 Liivoja, Rain; McCormack, Tim. "Routledge Handbook of the Law of Armed Conflict". *Routledge*. 30 червня 2020 року. ISBN 9780367581640.

20 Управління юридичних послуг, штаб-квартира Сил оборони Нової Зеландії. «Статут збройних сил, том 4: Право збройних конфліктів». Сили оборони Нової Зеландії. 2017 рік. Доступно за посиланням: <https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2021/05/NZ-Manual-Law-of-Armed-Conflict.pdf>

повинна мати реальну можливість прийняти цю пропозицію²¹. Можливість прийняття здачі в полон залежить від того, чи реально та безпечно для протилежної сторони взяти під варту осіб, що здаються.²² Розглянемо приклад солдатів противника, які керують зенітною гарматою і стріляють по літаку противника, а потім піднімають руки, щоб здатися, за секунди до того, як другий літак атакує їхні позиції. За таких обставин екіпаж літака, що атакує, не може приземлитися та прийняти їхню здачу в полон. Так само солдат за п'ятдесят метрів від оборонної позиції противника в розпал піхотного штурму, який здійснює його підрозділ, не може кинути зброю і підняти руки (нібито вказуючи на своє бажання здатися) та обґрунтовано розраховувати на те, що підрозділ, який обороняється, зможе прийняти та завершити його здачу в полон, одночасно відбиваючи штурм, що триває.²³

Усі сторони повинні забезпечити належне дотримання процедур здачі в полон. Це означає, що з тими, хто здається в полон, слід поводитися відповідно до узгоджених умов, і що всі сторони повинні взяти на себе відповідальність за безпеку тих, хто здається. Однак ситуації здачі в полон дуже залежать від обставин. Тому важко дати однозначні відповіді. Однак слід взяти до уваги кілька практичних кроків/дій.

Застосування сили: дозволено

Дії:

1. припинити вогонь по противнику, якщо він демонструє ознаки того, що хоче здатися
2. зброя залишається спрямованою на противника і готовою до негайних дій
3. товариші по зброї повинні контролювати периметр ураження під прицілом зброї

21 Департамент Генерального юридичного радника, Міністерство оборони. «Посібник з Права війни Міністерства оборони». Міністерство оборони Сполучених Штатів Америки. Червень 2015 р. (оновлено в грудні 2016 р.). Доступно за посиланням: <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/DoD%20Law%20of%20War%20Manual%20-%20June%202015%20Updated%20Dec%202016.pdf?ver=2016-12-13-172036-190>

22 Там же

23 Там же

Тестове запитання:

Відстань між вами та силами противника становить 50 метрів. Кілька бійців противника кричать, що здаються в полон. Вони виходять з окопів, складають зброю і піднімають руки. Кілька солдатів продовжують стріляти зі свого боку.

Відповідь:

Комбатант, який чітко висловив намір здатися, не може бути об'єктом нападу. Це правило викладено в статті 41 Протоколу I і жодним чином не залежить від того, чи «можливо... прийняти пропозицію», як пропонується у військовому статуті США. Використання слова «пропозиція» у військовому статуті США говорить про те, що комбатанти вільні прийняти або відхилити «пропозицію» про здачу в полон. Однак з того моменту, коли намір здатися був «чітко виражений», комбатант вважається *hors de combat* і не може бути атакований. Очевидно, що в описаному вище сценарії бойові дії продовжуватимуться з тими, хто не здався в полон. Ті, хто є *hors de combat*, можуть опинитися «під перехресним вогнем». У цьому сенсі вони нічим не відрізняються від солдата противника, який отримав поранення на полі бою. Солдат може бути *hors de combat*, але битва триває. Поранений солдат отримає медичну допомогу лише тоді, коли це можна буде зробити безпечно.

2.2 Процес здачі в полон

Як ті, хто здаються у полон, так і комбатанти, які приймають їхню здачу, піддаються серйозному ризику в моменти безпосередньо до і після захоплення. Військовослужбовці збройних сил зобов'язані вживати всіх практичних заходів для запобігання невинуватому ризику під час взяття в полон. Якщо відомо, що комбатанти противника застосовують приховану тактику, наприклад, підривають замасковані вибухові жилети або гранати, необхідний більш ретельний обшук і фізичний контроль. Солдати повинні чітко та однозначно продемонструвати свій намір здатися в полон, а їхня поведінка не повинна створювати жодної двозначності і не повинна кидати виклик протилежній стороні. Солдати, які виявили бажання припинити бойові дії, повинні в повній мірі слідувати вказівкам, наданим протилежною стороною.

У 2017 році під час звільнення від ІДІЛ міста Мосул іракськими силами бойовики ІДІЛ імітували здачу в полон іракським силам безпеки з метою проведення масового теракту терористів-смертників. Іракські сили вимагали від бойовиків розділитися на невеликі групи,

на що ІДІЛ відповіли відмовою, тим самим порушивши вимогу про безумовну здачу в полон.²⁴

Повільна ходьба з піднятими вгору/за голову руками, лягання на землю або повзання на колінах без зброї – є прикладами безпечних способів здатися в полон. Противник повинен кинути зброю. Він наближається до лінії зіткнення з протилежною стороною або, навпаки, протилежна сторона наближається до нього. Необхідно негайно застосувати заходи стримування. Залежно від обстановки дозволяється застосування сили та заходів, призначених для стримування та обмеження свободи пересування комбатанта. Після затримання комбатантів їх потрібно обшукати на предмет прихованої зброї, спорядження та документів, що мають розвідувальну цінність. Гідність особи, яку обшукують, потрібно захищати настільки, наскільки це можливо за даних обставин.²⁵ Не зав'язуйте їм очі і не надягайте їм мішки на голову, оскільки затримані можуть подумати, що їх збираються стратити, і почати битися або кричати іншим, щоб вони не здавалися.

Застосування сили: дозволено

Дії:

1. Накажіть їм наближатися повільно і не бігти
2. Накажіть їм скласти зброю до того, як вони почнуть наближатися
3. Зброя залишається націленою на противника, але ви не відкриваєте вогонь, окрім як у відповідь на ворожі дії або демонстрацію ворожого наміру (спроба втечі, раптові рухи, що вказують на те, що особа може тягнутися до прихованої зброї тощо).
4. Солдати контролюють периметр ураження під прицілом зброї.
5. Залежно від географічного району, солдату, що здається в полон, можна наказати лягти на землю, встати поруч зі стіною тощо.
6. Застосовуйте засоби стримування
7. Обшукайте
8. Не зав'язуйте їм очі та не надягайте їм мішки на голову

24 Kolinovsky, Sarah. "Mosul ISIS fighters feigning surrender in order to attempt suicide attacks". ABC News. 11 липня 2017 року. Доступно за посиланням: <https://abcnews.go.com/International/mosul-isis-fighters-feigningsurrender-order-attempt-suicide/story?id=48573098>

25 The Basic School. "Enemy Prisoners of War/Detainees W260001 Student Handout". United States Marine Corps. 2018. Доступно за посиланням: W260001XQ - Enemy Prisoners Of War And Detainees.pdf (marines.mil)

СПРАВА КОРБЕЛИ (KORBELY) проти УГОРЩИНИ (ЄКПЛ)

23 жовтня 1956 року в Будапешті відбулися демонстрації та перестрілки. 24 жовтня було введено воєнний стан, який передбачав, зокрема, що будь-яка особа зі зброєю без дозволу може бути вбита на місці. Тамаш Кашас (Tamás Kaszás) неофіційно взяв на себе керівництво повстанцями в цьому інциденті. Під час бойових дій офіцери націлили свої кулемети на повстанців. Один з повстанців, Іштван Балаж (István Balázs), заявив, що вони беззбройні. Однак один з роззброєних поліцейських сказав, що у Тамаша Кашаса (Tamás Kaszás) був пістолет. Іштван Балаж (István Balázs) попросив Кашаса (Kaszás) віддати зброю. Після цього спалахнула палка суперечка: про що, то не відомо. Тамаш Кашас (Tamás Kaszás) витягнув пістолет з кишені пальто. Поліція у відповідь рішуче наказала своїм людям стріляти.

Таким чином постає питання, чи був Тамаш Кашас (Tamás Kaszás) членом повстанських сил, який «склав зброю», тим самим не беручи подальшої участі в бойових діях. У зв'язку з цим Суд вважає вирішальним те, що, згідно з рішенням національного суду, Тамаш Кашас (Tamás Kaszás) таємно носив пістолет, про що він не повідомив особі, яка заявила, що повстанці беззбройні, коли стояв перед нею. Коли ця обставина стала відомою, він не намагався здатися в очевидний спосіб. Суд зазначає, що в міжнародній правовій думці широко визнано, що для створення правових наслідків, таких як захист загальної статті 3, будь-який намір здатися в полон за обставин, подібних до викладених тут, повинен бути виражений у чіткий і недвозначний спосіб. Необхідно скласти зброю і підняти руки або, принаймні, підняти руки (див., наприклад, Коментар до Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, опублікований МКЧХ (див. пункт 50 вище); запропоноване Правило 47 дослідження МКЧХ з міжнародного звичаєвого гуманітарного права (2005 рік) (див. пункт 51 вище); і Доповідь Генерального Секретаря [Організації Об'єднаних Націй] про дотримання прав людини в умовах збройних конфліктів, Документ ООН A/8052, 18 вересня 1970 року, п. 107). Для Суду є обґрунтованим припустити, що ті самі принципи діяли і в 1956 році.

Однак у встановлених національними судами фактах немає жодного свідчення, яке б дозволяло зробити висновок про те, що Тамаш Кашас (Tamás Kaszás) висловив будь-який намір здатися, вчиняючи ці дії. Натомість він розпочав жваву сварку з особою, яка робила заяву, наприкінці якої витягнув пістолет з невідомими намірами. Саме в ході цієї дії його застрелили. З огляду на ці обставини, Суд не переконаний у тому, що у світлі загальноприйнятих норм міжнародного права, які діяли на той час, можна стверджувати, що Тамаш Кашас (Tamás Kaszás) склав зброю у розумінні загальної статті 3.

Джерело: Корбели (Korbely) проти Угорщини [GC], № 9174/02, ЄКПЛ 2008, 19 вересня 2008 року. Доступно за посиланням: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-88429%22%5D%7D>

Перші дії після захоплення: США

Командир підрозділу, що захоплює військовополоненого, повинен забезпечити, щоб одразу після захоплення або передачі військовополоненого противника було дотримано таких стандартних правил безпеки. Такими стандартними правилами є:

Обшук (Stress)
Прикріплення бірки (Tag)
Повідомлення (Report)
Евакуація (Evacuate)
Відокремлення (Segregate)
Захист (Safeguard)

Їх зазвичай називають «STRESS». Раніше називали «5 S's and a T».

Джерело: The Basic School. "Enemy Prisoners of War/Detainees W260001 Student Handout". United States Marine Corps. 2018. Доступно за посиланням: [W260001XQ - Enemy Prisoners Of War And Detainees.pdf \(marines.mil\)](#)

Тестові запитання:

Ситуація 1 - 40 комбатантів вирішили здатися в полон. Відстань між вами та силами противника становить 200 метрів, і ви спостерігаєте за ними в бінокль. Вони складають зброю і беззбройні починають наближатися до ваших окопів. На відстані 50 метрів 20 із 40 комбатантів починають бігти до вас.

Ситуація 2 – 20 осіб вирішили здатися. Під час застосування заходів стримування двоє комбатантів чинять опір. Один солдат противника дістає приховану зброю і використовує побратима (третього солдата) як щит. Інший залишається беззбройним, але фізично чинить опір протилежній стороні, коли до нього застосовують засоби стримування.

Відповіді:

Ситуація 1. Складність тут полягає у тлумаченні намірів тих, хто почав бігти. Наприклад, можна припустити, що вони біжать, щоб уникнути небезпеки, включаючи напади своїх сил, які не намагаються здатися. Тут важливо знати, чи було їм наказано наближатися

повільно, а не бігти. Обставини можуть указувати на те, що спроба здатися в полон була хитрістю, а втеча означала відновлення бойових дій. Таким чином, 20 комбатантів, які починають бігти, можуть бути атаковані. Необхідно оцінити, чи справді інші 20 явно мали намір здатися, чи вони беруть участь у віроломстві. Якщо стане зрозуміло, що інші 20 мають намір здатися в полон, вони не можуть бути об'єктом нападу.

Ситуація 2. Двоє солдатів, які чинять опір, схоже, зробили це після того, як вони стали hors de combat. Таким чином, на них не можна «нападати». Однак можна застосовувати всі розумні й необхідні засоби для їх стримування.

2.3 Завершена задача в полон

Щойно противник визначив, що задача в полон є справжньою і безумовною, що комбатанти, які здаються, більше не становлять загрози, і що вони більше не бажають або не можуть брати участь у бойових діях або захищатися, вважається, що комбатанти, які здаються в полон, «потрапили під владу» протилежної сторони. З цього моменту комбатанти, що здаються в полон, не можуть бути атаковані. Акт здачі в полон є завершений. «Особливо забороняється» вбивати або ранили противника, який, склавши зброю або вже не маючи засобів захисту, здався в полон. (Гаазька конвенція, стаття 23с).²⁶ Це був би воєнний злочин, який карається за Римським статутом. Відповідно до JSP 383: Посібник з Права збройних конфліктів, комбатант має право продовжувати бойові дії до моменту здачі в полон, не втрачаючи ні своїх переваг перебування на позиціях, ні своїх прав як військовополоненого. Жодної помсти не може бути, оскільки ця особа просто виконувала свій обов'язок до моменту своєї здачі в полон.²⁷

Питання про те, чи мають право комбатанти, які здаються в полон, на статус військовополоненого, буде вирішуватися відповідно до умов третьої Женевської конвенції.

Якщо комбатант, який «потрапив під владу» противника, спробує втекти, заборона

26 Міжнародні конференції (Гаага). «Гаазька конвенція (IV) про дотримання законів і звичаїв сухопутної війни та Додаток до неї: Положення про закони та звичаї сухопутної війни». 18 жовтня 1907 р. Доступно за посиланням: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iv-1907?activeTab=default>

27 Начальники штабів. «Об'єднана службова настанова з права збройних конфліктів». Міністерство оборони Великої Британії. 10 лютого 2011 року. Доступно за посиланням: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/27874/JSP3832004Edition.pdf

на застосування сили припиняється. Проте виправданою є лише та сила, яка є необхідною для припинення втечі. Згідно з військовим статутом Нової Зеландії, особи, які демонструють намір здатися, але потім здійснюють будь-які ворожі дії, втрачають імунітет і можуть бути атаковані. До ворожих дій належать напади на сили, що захоплюють полонених, або спроби відправити радіоповідомлення, знищити коди або пошкодити військову техніку.²⁸

Крім того, хоча особи, які здаються в полон, не можуть бути об'єктом нападу, вони можуть отримати випадкове поранення в результаті нападу на законні цілі. Це відбувається за умови, що супутня шкода не є надмірною порівняно з конкретною і прямою військовою перевагою, яка очікується: Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (набрав чинності 8 червня 1977 року).

Застосування сили: обмежено

Дії:

1. Задokumentувати їх
2. Передати їх військовій поліції або помістити в безпечне місце

Тестове запитання:

60 комбатантів здалися взводу. В окопах взводу не вистачає місця, і командир відправляє їх у будівлю, яка розташована на відстані 500 м. Супроводжують затриманих чотири особи. Раптово починається бій, і командир взводу вимагає від чотирьох охоронців повернутися на попередні позиції і простежити, щоб затримані не становили жодної загрози. Що повинні зробити охоронці? Якщо вони повернуть своїх в'язнів до окопів, затримані потенційно стануть легкими мішенями/живими щитами. Якщо охоронці залишать своїх затриманих в будівлі, вони можуть знову приєднатися до бойових порядків противника.

Відповідь:

28 Управління юридичних послуг, штаб-квартира Сил оборони Нової Зеландії. «Статут збройних сил, том 4: Право збройних конфліктів». Сили оборони Нової Зеландії. 2017 рік. Доступно за посиланням: <https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2021/05/NZ-Manual-Law-of-Armed-Conflict.pdf>

Відповідно до Посібника з міжнародного права, що застосовується до війни повітряних і ракетних військ, підготовленого Програмою з гуманітарної політики та досліджень конфліктів Гарвардського університету: «Особовий склад противника, який здався в полон, як правило береться під варту - і передається під захист - воюючої сторони.

Однак це не завжди можливо. Якщо військова частина, під вартою якої перебуває особовий склад, що здається в полон, є нездатною... супроводити їх до табору для військовополонених, цей особовий склад має бути звільнений без нанесення їм шкоди. Таким чином, зобов'язання воюючої сторони полягає не обов'язково в тому, щоб затримати особовий склад противника, що здається в полон, а в тому, щоб утриматися від подальшого нападу ...»

Отже, четверо охоронців повинні знову вступити в бій відповідно до отриманого наказу. Вони жодним чином не можуть зашкодити полоненим лише тому, що не можуть за ними наглядати: навіть якщо існує реальна ймовірність того, що вони знову приєднаються до сил противника. Охоронці не можуть повернути їх в окопи, не порушивши обов'язку не наражати полонених на небезпеку. Згідно з Коментарем МКЧХ до статті 19(1) третьої Конвенції: «Неявно визнається, що до того моменту, як відбудеться евакуація, може бути затримка, але будь-яка така затримка повинна бути короткою. Бойові підрозділи, які захопили полонених, як правило не мають засобів для евакуації полонених у тил, і між моментом захоплення та остаточною евакуацією неминуче пройде певний час... особи, які захопили полонених, не звільняються від обов'язку вживати всіх можливих заходів для захисту полонених...». Згідно з Коментарем до статті 19(3), «Практичні кроки, які необхідно вжити протягом цього періоду очікування, залежатимуть від бойових підрозділів, які захопили полонених; але військовополонені були б «невиправдано вразливими», якби потрапили під вогонь противника, коли можна було надати їм укриття».

3. ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ ПІД ЧАС ЗДАЧІ В ПОЛОН

У джерелах МГП чітко визначено, що напад або вбивство солдата, який отримав статус *hors de combat* через здачу в полон, захоплення в полон, поранення або хворобу, є воєнним злочином. Однак МКЧХ заявив: «Будь-який ворожий акт дає противнику право вживати контрзаходів доти, доки особа, яка вчинила ворожий акт, не буде знову визнана, або за таких обставин, повинна бути визнана *«hors de combat»*. ...» Так, солдат *hors de combat* втрачає захист від нападу, якщо він вчиняє ворожий акт, а силу на ураження може бути застосовано, коли він становить неминучу загрозу — силу, необхідну для усунення загрози.²⁹ Як правило, застосування сили повинно обмежуватися обсягом, що є мінімально необхідним для контролю над ситуацією. Силу потрібно застосовувати таким чином, щоб не завдати непотрібних або надмірних травм або ушкоджень. Військові не повинні застосовувати силу для покарання комбатанта, що здається в полон, а також не повинні мститися за поведінку комбатанта. Застосування сили має бути розумно обґрунтованим і пропорційним загрозі, яку становить комбатант, що здається в полон.

У грудні 1944 року 84 американські солдати здавалися німцям, коли один німецький офіцер почав стріляти в солдатів, що здавалися в полон. Перш ніж його зупинили, солдати, що здавалися в полон, почали панікувати й тікати. У свою чергу німецький солдат у відповідь розстріляв усіх солдатів, що втікали, що сьогодні згадується як різанина в Мальмеді.

Якщо під час стрілянини випадково застрелили інших комбатантів, за умови, що обсяг застосовуваної сили був розумно необхідним для протидії неминучій загрозі, то злочинної поведінки немає. Якщо солдат, який стріляв, тримав перед собою в якості щита іншого солдата, цілком можливо, що для нейтралізації загрози було обґрунтовано необхідним застрелити і «щит», і того, хто стріляв. Таким чином, застосування сили є дозволеним, але кожна ситуація залежить від обставин.

29 МКЧХ – База даних міжнародного гуманітарного права. «Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 8 червня 1977 року». МКЧХ. §1621. 1987. Доступно за посиланням: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-41/commentary/1987>

4. ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗДАЧУ В ПОЛОН: СПРАВА УКРАЇНИ

Війна між Україною та російською федерацією триває з 2014 року, коли росія анексувала Кримський півострів, а згодом почала підтримувати сепаратистів на сході України. З огляду на те, що російські військові зберігають значну присутність у регіоні, українським військовим було важко ефективно протистояти просуванню противника з різних напрямків. Однак в останні місяці Збройні сили України все більше просуваються у військовій сфері і почали використання дронів для протидії російським силам. Безпілотники використовуються для моніторингу дій російських військ, нанесення точних ударів по їхніх силах і навіть для того, щоб запропонувати російським солдатам здатися в полон.



Photo: Roman Kostenko

Використання дронів для пропонування здатися в полон стало новітнім інструментом в українсько-російській війні. Ця робота відбувається під егідою проєкту «Хочу жити». Ці дрони, відомі як «скриньки здачі в полон», оснащені гучномовцями, які транслюють записане повідомлення як російською, так і українською мовами, із закликом до військових скласти зброю і здатися в полон. Ці безпілотики літають над підконтрольними Росії територіями, дозволяючи українським військам перебувати на достатній відстані від лінії фронту. Російські солдати, які вирішили здатися, повинні звернутися на гарячу лінію, що базується на захищеному секретному об'єкті, куди не допускаються багато чиновників і військових штабів. Оператори використовують тільки комп'ютери, навушники і спеціальне програмне забезпечення для прийому та запису дзвінків. Після запису особистої інформації про російського комбатанта оператори передають її до відповідних державних органів і спеціальних військових частин. Кожен випадок оцінюється індивідуально, з урахуванням віку, походження та військового досвіду особи. Військовослужбовці високого рангу розглядаються як пріоритетні, оскільки вони можуть володіти цінними розвідувальними даними. Проєкт також оцінює людей на основі регіону, де вони здаються, за рівнем освіти та за тим, як особу було захоплено в полон, якщо її було захоплено.³⁰

Солдати, які бажають здатися в полон, отримують вказівки та координати місця, де вони мають здатися. Оскільки час польоту безпілотики короткий, точність і своєчасність здачі солдатів у полон мають вирішальне значення. Щойно російський солдат прибуде в узгоджене місце, він має дочекатися прильоту дрона, встановити з ним візуальний контакт і підняти руки. У цей момент український оператор підтверджує здачу солдата в полон, переміщаючи дрон вгору-вниз, після чого дрон почне повільно направляти солдата, що здається, поки він не встановить контакт з українськими військовослужбовцями, що перебувають поблизу. Якщо солдат втрачає контакт з безпілотики, він повинен дочекатися нового й слідувати за ним. Окрім пропозиції солдатам здатися, повідомлення дрона також містить нагадування про їхні права та обіцянки безпечного повернення на материк, якщо вони виконуватимуть вимоги. Слід зазначити, що росіяни також започаткували ініціативу, в рамках якої російські оператори дронів надсилають смс-повідомлення із закликами до українців скласти зброю та здатися.³¹

30 Дрозд, Юлія; де ла Куєтара, Інєс (de la Cuétara, Ines). «Україна пропонує російським солдатам гарячу лінію для здачі в полон». ABC News. 3 січня 2023 року. Доступно за адресою: <https://abcnews.go.com/International/ukraine-offers-russian-soldiers-hotline-surrender/story?id=95918999>

31 «Російські оператори дронів надсилають SMS-заклики українським військовим про здачу в полон». Російське інформаційне агентство ТАСС. 10 листопада 2022 року. Доступно за посиланням: <https://tass.com/politics/1534913>

Російсько-українська війна – не перший випадок, коли безпілотники сприяють здачі комбатантів противника в полон. Сухопутні війська США, військово-морський флот США та корпус морської піхоти США використовували пропелерні безпілотники Pioneer в рамках повітряної кампанії над Кувейтом і Іраком в 1991 році. Pioneers BMC, працюючи з палуби лінкора USS Missouri, виявляли цілі для 16-дюймових гармат «Міссурі». Поки один Pioneer оцінював збитки від морських бомбардувань іракських позицій на острові Файлака поблизу Кувейту, кілька іракських солдатів «подали сигнал повітряному судну про свій намір здатися під час низького прольоту». Наземні війська коаліції висадилися на острів і взяли іракців у полон.³²

Українська ініціатива «скринька здачі в полон» мала великий успіх: багато солдатів вирішили прийняти пропозицію про здачу, та їх безпечно повернули до своїх домівок. Станом на 3 січня 2023 року речник проєкту Віталій Матвієнко повідомив, що з вересня на гарячу лінію щодня надходить приблизно 200-300 дзвінків, що разом з іншими засобами, такими як використання зашифрованих повідомлень через Telegram, становить понад 4000 запитів про здачу в полон.³³

Слід зазначити, що дронами керують українські оператори, а не штучний інтелект. У разі використання штучного інтелекту було б важливо встановити, чи може система штучного інтелекту тлумачити дії, що виражають намір здатися в полон. З дедалі більшою автоматизацією летальної зброї та нелетальної військової техніки виникатимуть додаткові питання, пов'язані з використанням штучного інтелекту та застосуванням МГП.

32 Axe, David. "Russian Soldiers Are Surrendering to Ukrainian Drones. This Has Happened Before". *Forbes*. 18 листопада 2022 року. Доступно за посиланням: <https://www.forbes.com/sites/davidaxe/2022/11/18/russian-soldiers-are-surrendering-to-ukrainian-drones-this-has-happened-before/?sh=17dfcfe166e6>

33 Drozd, Julia; de la Cuetara, Ines. «Україна пропонує російським солдатам гарячу лінію для здачі в полон». *ABC News*. 3 січня 2023 року. Доступно за посиланням: <https://abcnews.go.com/International/ukraine-offers-russian-soldiers-hotline-surrender/story?id=95918999>

ЗАКЛЮЧНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Правило здачі в полон - це сукупність принципів, які визначають, коли і як солдат може здатися в полон на полі бою. Це правило є життєво важливою частиною законів війни і призначене для захисту життя як комбатантів, так і некомбатантів.

Комбатанти повинні продемонструвати чіткий намір здатися в полон. Цей намір має бути виражений в однозначний та очевидний спосіб, наприклад, підняттям рук, вигуком «Я здаюся» або складанням зброї. Підняття білого прапора може сприйматися неоднозначно, оскільки це скоріше демонструє готовність протилежної сторони розпочати переговори. Крім того, після оголошення наміру здатися комбатант повинен залишатися в явно пасивній позиції. Він має уникати різких рухів, які можуть бути сприйняті як ворожі, та виконувати вказівки. Важливо, щоб сили, які здаються в полон, чітко дали зрозуміти, що вони мають намір вийти з конфлікту.

Комбатанти, які здалися в полон, вважаються такими, що «потрапили під владу» протилежної сторони. Це відбувається після того, як противник дійшов висновку, що здача в полон є щирою і безумовною, що комбатанти, які здаються в полон, більше не становлять загрози, і що вони не можуть або не бажають брати участь у бойових діях або оборонятися. Комбатанти, що здаються в полон, тепер перебувають у безпеці.

Застосування сили дозволяється протягом усього процесу здачі в полон. Солдат, який вчиняє ворожі дії, втрачає захист від нападу, а сила на ураження може бути застосована, коли він становить безпосередню загрозу — в обсязі, що є необхідним для усунення загрози. Загалом, силу слід застосовувати лише тоді, коли вона є абсолютно необхідною, і ніколи не слід застосовувати її у спосіб, що призводить до необґрунтованої або непропорційної шкоди. Військові не повинні застосовувати силу для покарання або помсти комбатанту, який скоїв злочин. За певних обставин солдати будуть ненавмисно вбиті під час процесу здачі в полон, і це не є незаконним, якщо ступінь застосовуваної

сили вважається обґрунтовано необхідною для відвернення безпосередньої загрози. Логічно виникає необхідність стріляти і в стрільця, і в щит, якщо солдат, який відкриває вогонь, використовує іншого солдата в якості щита перед собою. Отже, силу може бути застосовано, але все залежить від обставин.

З розвитком технологій використання автономної зброї і нелетальної військової техніки стає все більш поширеним явищем. Це викликає додаткові питання щодо дотримання МГП. Ми навели приклад використання безпілотників у російсько-українській війні для заохочення до здачі в полон. Зауважте, що ними керують українські оператори, а не будь-які форми штучного інтелекту. Якби використовувався штучний інтелект, то було б важливо запитати, чи може відповідна система штучного інтелекту ідентифікувати та інтерпретувати ознаки здачі в полон, щоб вирішити, чи прийняти її чи відхилити.

ДОДАТОК

ТРИЕТАПНИЙ ТЕСТ НА ЕФЕКТИВНУ ЗДАЧУ В ПОЛОН

Існують три складові, яким всі офіцери та солдати повинні бути навчені аби розпізнавати та застосовувати при проведенні операцій зі здачі в полон. Має бути чітке та однозначне оголошення про здачу в полон і гарантії того, що здача в полон прийнята протилежною стороною.

1. Чи здійснювали особи, які намагаються здатися в полон, позитивні дії, які б чітко вказували на те, що вони більше не мають наміру брати безпосередню участь у бойових діях?

Комбатанти, які бажають здатися в полон, повинні діяти цілеспрямовано, щоб спростувати припущення про те, що вони становлять загрозу військовій безпеці. Як зазначено у Довіднику з Права війни США (який розповсюджується в рамках основного та базового курсів підготовки офіцерів військово-юридичної служби), «саме на стороні, що здається в полон, лежить обов'язок чітко та однозначно довести свої наміри підрозділу, що захоплює у полон».³⁴ Договори МГП накладають на протиборчі сторони зобов'язання прийняти справжні пропозиції про здачу в полон.

До поведінки, що прирівнюється до безпосередньої участі у бойових діях, належать «воєнні дії, які за своїм характером або метою можуть завдати фактичної шкоди

34 International and Operational Law Department of the USA. "Law of Armed Conflict Deskbook". *The United States Army Judge Advocate General's Legal Center and School*. 2016. Доступно за посиланням: [https://www.jagcnet.army.mil/Sites%5C%5Cio.nsf/0/EEF9422EB2C293B68525805A0063ABED/%24File/LOAC%20Deskbook%20final%20with%202016%20index%20\(20%20Sep\).pdf](https://www.jagcnet.army.mil/Sites%5C%5Cio.nsf/0/EEF9422EB2C293B68525805A0063ABED/%24File/LOAC%20Deskbook%20final%20with%202016%20index%20(20%20Sep).pdf)

особовому складу або техніці збройних сил противника».³⁵

2. Чи розумно за даних обставин, щоб протилежна сторона розпізнала пропозицію про здачу в полон і відреагувала на неї?

Цікавий інцидент став відомим у жовтні 2010 року в результаті публікації засекречених американських військових журналів на веб-сайті інформаторів Wikileaks.³⁶ З журналів стало відомо, що під час Другої війни в Перській затоці американський гелікоптер Араче відкрив вогонь по вантажівці, в якій перебували двоє іракських повстанців. Після цього американські пілоти зв'язалися по рації з військовим штабом, пояснивши, що двоє повстанців «вийшли [з вантажівки], бажаючи здатися». Військовий штаб згодом доніс до льотчиків юридичну пораду американського військового юриста: «Юрист стверджує, що вони не можуть здатися повітряним судам і все ще залишаються дійсними цілями». Гелікоптер Араче відкрив вогонь по повстанцях, у результаті чого обидва були вбиті. Коментуючи інцидент, Робертс (Roberts) справедливо зазначає, що, хоча «здача в полон не завжди є простою справою», юридична порада американського військового юриста про те, що сухопутні війська не можуть здатися повітряному судну, а отже, на пропозицію про здачу в полон за таких обставин можна відповісти відмовою, була «догматичною та неправильною». Питання в тому, що сухопутні підрозділи за таких обставин повинні здаватися у чіткі та однозначні способи».

Під час війни може статися так, що противник висловлює намір здатися, але обставини, що склалися на той момент, не дозволяють протилежній стороні розпізнати цю пропозицію про здачу в полон. Під час Першої війни в Перській затоці американські танки, оснащені землерийними лопатами, прорвали іракську оборону, а потім розвернулися та засипали окопи, поховавши іракських солдатів, які прагнули здатися в полон. У звіті США про інцидент пояснюється:³⁷ Противник «не може відмовитися від пропозиції про здачу в полон, якщо він її отримав, але це повідомлення має здійснюватися в той час, коли його можна отримати та належним чином відреагувати на нього – спроба здатися в розпал важкого бою не є легкою для передачі та сприйняття. Це питання розумності».

35 Прокурор проти Галича (Galić), Рішення, Міжнародний трибунал з колишньої Югославії, Справа № IT-98-29-T, Судова палата, 5 грудня 2003 року, [48].

36 Leigh, David. "Iraq War Logs: Apache Crew Killed Insurgents Who Tried to Surrender". *The Guardian*. 22 жовтня 2010 року. Доступно за посиланням: <https://www.theguardian.com/world/2010/oct/22/iraq-war-logs-apache-insurgents-surrender>.

37 Міністр оборони Сполучених Штатів Америки. «Сполучені Штати: Доповідь Міністерства оборони Конгресу про ведення війни в Перській затоці – Додаток про роль права війни». Міжнародно-правові матеріали 31, № 3. 1992 рік. Доступно за посиланням: <https://www.jstor.org/stable/20693692>

МГП вимагає від командира вживати всіх розумних і здійсненних заходів для забезпечення того, щоб цілі залишалися допустимими об'єктами атаки до початку наступу. Наприклад, для командира може бути розумним використовувати легкодоступне обладнання (наприклад, окуляри нічного бачення або бінокль з високими ТТХ), щоб перевірити, чи висловив противник намір здатися перед тим, як по ньому буде відкрито вогонь, за умови, звичайно, що час, витрачений на підготовку обладнання або його використання, не зашкодить військовим цілям.³⁸

3. Чи особи, які здаються в полон, беззастережно переходять під владу особи, що їх взяла в полон?

Стаття 41(2) Додаткового протоколу I та Правило 47 Дослідження МКЧХ передбачають, що особа, яка здається, але згодом вчиняє «ворожий акт» або «спробу втечі», більше не розглядається як *hors de combat* і знову стає об'єктом прямого націлювання.³⁹ У Коментарі до Додаткового протоколу наводяться такі приклади, як відновлення бойових функцій, якщо з'являється така можливість, спроба зв'язатися зі своєю стороною, знищення установок та обладнання, що належать тому, хто взяв в полон, або їхніми силами.⁴⁰

Акт здачі в полон є триваючим зобов'язанням, у тій частині, в якій особи, що здаються, повинні постійно виконувати вимоги тих, хто їх бере в полон. Таким чином, особи, які відмовляються підкорятися вимогам стати на коліна або лягти на землю, покласти руки за спину, мовчати, стояти на місці тощо, не переходять під владу свого противника та не здаються в полон у розумінні МГП. Передбачається, що особи, які здаються в полон, повинні лише виконувати розумні вимоги тих, хто їх приймає у полон: вони не можуть вимагати від своїх полонених поведінки, яка наражає їх на небезпеку, і, якщо вони відмовляються підкорятися, визначати, що вони вчинили ворожий акт і, отже, можуть бути атаковані.

38 Buchan, Russell. "The Rule of Surrender in International Humanitarian Law." *Israel Law Review*, Volume 51 Issue 1. 21 February 2018. (pgs. 3–27). Доступно за посиланням: <https://www.cambridge.org/core/journals/israel-law-review/article/rule-of-surrender-in-international-humanitarian-law/714B1EAB954811EB2907A046EA069504#>

39 Департамент Генерального юридичного радника, Міністерство оборони. «Посібник з Права війни Міністерства оборони». Міністерство оборони Сполучених Штатів Америки. Червень 2015 р. (оновлено в грудні 2016 р.). Доступно за посиланням: <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/DoD%20Law%20of%20War%20Manual%20-%20June%202015%20Updated%20Dec%202016.pdf?ver=2016-12-13-172036-190>

40 МКЧХ – База даних міжнародного гуманітарного права. «Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 8 червня 1977 року». МКЧХ. §1621-1622. 1987. Доступно за адресою: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-41/commentary/1987>

DCAF - Женевський центр з управління сектором безпеки

Maison de la Paix

Chemin Eugène-Rigot 2E

CH-1202 Geneva, Switzerland



+41 22 730 94 00



info@dcaf.ch



www.dcaf.ch



[@DCAF_Geneva](https://twitter.com/DCAF_Geneva)
